

УДК 323.1(=163.41)(497.115)"1981/1989"
329.73(=163.41)(497.115)"1985/..."
323.2(497.115)"1981/1989"
94(497.115)"1981/1989"

DOI: <https://doi.org/10.5937/bastina35-58202>

Оригинални научни рад

Милица С. СТЕПАНОВИЋ КОРНИЛОВА*

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Институт за етнологију и антропологију

ЛИМИНАЛНИ ПОЛОЖАЈ ДРУШТВЕНОГ ПОКРЕТА „СРПСКИ ПОКРЕТ ОТПОРА“ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У СФРЈ КАО ПРЕТЕЧА НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ**

Апстракт: Рад истражује социополитички положај „Српског покрета отпора“ (1981–1989) као лиминалног тела између друштвеног покрета и невладине организације. У раду се прво анализира да ли су друштвени покрети у СФРЈ могли бити алтернатива за невладине организације које су биле политички активне у „Западним земљама“ и на који начин је овај покрет постао политички активно тело. Затим, поставља се питање да ли ће „Српски покрет отпора“ антиципирати појаву невладиних организација у Србији које се, након распада СФРЈ, баве положајем Срба на Косову и Метохији и у региону и теже решавању проблема који су званично у надлежности државе. Анализа показује да је „Српски покрет отпора“ поприимио одлике невладине организације, али се служио стратегијама друштвених покрета зато што термин „невладина организација“ није био институционализован у социјализму и вође покрета нису имале легитимну основу за политички ангажман паралелно са државом као ванпартиско тело.

Кључне речи: друштвени покрети, невладине организације, национализам, „Српски покрет отпора“.

УВОД

Антрополошке студије су показале да су невладине организације као политички феномен поникле у Сједињеним Америчким Државама, носећи демократске и либералне вредности, а у Србији су се истакле деведесетих година за време рата у СФРЈ. Иако до краја 20. века у СФРЈ није коришћен појам „невладина организација“, теоријски, невладине организације су део појма „цивилно друштво“, које обухвата синдикате, удружења, клубове, и верске установе (Edwards 2011: 4). Цивилно друштво је у социјализму било активно, али организације нису биле политички актери у односу на невладине организације на Западу, и добиле су назив „удружења“. Од шездесетих година у СФРЈ су почели да израђају и друштвени покрети (Вуковић 2015: 336).

* Истраживач-сарадник, ORCID 0000-0002-2669-080X, milica.stjepanovic97@gmail.com

** Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451-03-137/2025-03/ 200163).

Највише су се истакли феминистички и антиратни покрети. Међутим, за разлику од покрета, средином 20. века у САД оснажиле су се специјализоване „невладине организације“ које су се бавиле различитим социјалним проблемима и постале политички актери.

Предмет анализе рада је „Српски покрет отпора“ (у раду скраћено „Покрет“) који је био активан од 1981. до 1989. године и бавио се људским правима Срба на Косову и Метохији (у даљем тексту КиМ). Истраживачко питање је да ли се овај „Покрет“ издвајао у односу на остале југословенске друштвене покрете и постао алтернатива за невладину организацију тако што је постао политички актер, за разлику од традиционалних југословенских удружења. Надовезујући се, разматра се да ли „Српски покрет отпора“ може да се посматра као претеча „невладиних организација“ које ће се појавити већ 1990. године.

Методологија истраживања је културно-историјска контекстуализација, на основу које се анализирају фактори који су утицали да овај „Покрет“ постане политички актер и укључи се у рад који је у домену државних послова.

У аналитичком оквиру користиће се појам „невладина организација“, која се дефинише као све непартијске формално организоване и регистроване скупине појединаца које желе да учествују у јавном и политичком животу и баве се питањима за која је званично надлежан државни систем, тако што се проширују на политичку раван као политички актери. Као политички актери конституишу политички однос са државом који може бити вишесмеран (ниво моћи у доношењу политичких одлука), док, с друге стране, конституишу однос са грађанима (ниво моћи комуникације и посредовања између грађана). Невладине организације могу да постану медијатори између државних и јавних институција и ширег друштва. На основу дескрипције рада „Покрета“ анализираће се његове одлике у односу на предложену дефиницију, како би се утврдио степен сличности невладине организације и „Српског покрета отпора“.

Циљ истраживања је да се помоћу анализе „Српског покрета отпора“ покаже како су друштвени покрети постали лиминални ентитети зато што су попут цивилног друштва попримили облик ванпартијских политичких актера, који су желели да се укључе у рад државе, али су се у исто време служили стратегијама друштвених покрета. На крају, рад жели да укаже на то да „Српски покрет отпора“ може да се посматра као „претеча“ невладиних организација које ће од деведесетих година да се баве људским правима Срба на КиМ и региону.

ПОЛИТИЧКИ УСЛОВИ ОД 1981. ДО 1989. ГОДИНЕ: ЕТНИЧКИ СУКОБИ МЕЂУ ГРАЂАНИМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ И ПОЛИТИЧКИ ОКРШАЈИ ЧЛАНОВА СК СРБИЈЕ

Како би друштвени покрет настао и постао политички утицајан, неопходне су друштвене и политичке кризе (Escobar 1992). У случају „Српског покрета отпора“ могу се издвојити две кризе, а то су сукоби између Албанаца и Срба на КиМ и политички сукоб чланова СК Србије око решавања „косовског проблема“. Из угла ова два питања, настанак и даљи развој „Српског покрета отпора“ се може тумачити у склопу „косовског питања“, то јест проблема албанског сепаратизма и јачања аутономије

Косова у односу на Устав СР Србије у периоду од 1974. до 1989. године. У основи проблема се налазио покушај систематског, али и насилног исељавања Срба са КиМ, што ће касније постати основа за борбу „Српског покрета отпора“ (Ристановић 2019).

Међуетнички конфликти у свакодневици

Међуетнички конфликти и национализам су били политичке претње СФРЈ, а на то указују архивски извештаји СК Србије о националистичким струјама, који су помно пратили медије. У својим пропагандним извештајима СК Србије је описао медијске извештаје о етничким сукобима између Срба и Албанаца, и о томе како медији треба да извештавају о овим догађајима. Медији се представљају као једно од тела у политичкој стабилизацији на КиМ и промоцији политике Савеза комуниста. У извештају представљеном Председништву централног комитета СК Србије, Сектору за информативно-пропагандну делатност, 6. априла 1984. године, наводи се да медији пружају подршку комунистима, грађанима у Покрајини и свакодневно стабилизују јавни живот. У извештају се истиче неопходност мобилизације социјалистичких снага, као и неопходност рада на позитивној промени политичке безбедности. Међутим, иако је СК Србије очекивао да медији „објективно“ извештавају, појавили су се сензационалистички чланци, док је било случајева умањивања проблема. „Умањивање проблема“ се разуме као мање интересовање и површније представљање политичких збивања у овој покрајини. Као типичан пример је писање о исељавању Срба са КиМ у новинама „Јединство“ и „Рилиндије“. „Јединство“ истиче идеолошке узроке масовног исељавања Срба, док „Рилиндије“ посвећује пажњу економским узроцима исељавања. Према томе, велико интересовање за медијско извештавање о исељавању Срба може да се тумачи као наговештавање кључног друштвеног проблема, а то је масовно исељавање Срба са КиМ (Ристановић 2019: 366). У другој половини осамдесетих година су се појавили и „промилошевићевски медији“ који су све више истицали и кривична дела Албанаца ван КиМ (Рибић 2023: 31). Медијско освешћивање о проблемима Срба са КиМ је створило основу за даље расправе.

Међутим, медијска извештавања о свакодневним сукобима између Албанаца и Срба нису били политичка новина. Такође, мобилизација грађана није само почивала на егзистенцијалним проблемима Срба у том периоду, него се позивала и на национални идентитет Срба и Косово и Метохију као историјско наслеђе српског народа. С једне стране, 1981. године започете су масовне демонстрације Албанаца (Vladislavljević 2002: 771). С друге стране, осамдесетих година је дошло до повећаног интересовања за традицију, а у анализи дискурса осамдесетих година у Србији, Наумовић је истакао традицију као базни елемент српског националног идентитета, док су „Косово и Метохија“ значајан историјски и верски симбол за целокупан национални идентитет Срба (Naumović 1996: 131). Дакле, етнички сукоби на Косову и Метохији нису били само социополитичка криза, него и симболички проблем.

Идентитет представља једно од упоришта сваког друштвеног покрета (Barnstein 2005: 47–48). Према Владисављевићу, снага „Српског покрета отпора“ лежала је у етничком идентитету и позивању на историјски значај Косова и Метохије (Vladislavljević 2002: 779). На етничком идентитету је почивала мобилизација грађана, а како Владисављевић истиче већина чланова су били обични грађани (Vladislavljević 2002: 773),

тако да се идентитет мора посматрати као најснажнији ресурс који би могао да омогући покрету да се велики број грађана идентификује с њим.

Антибирокаратска револуција: институционално препознавање „Српског покрета отпора“

Други догађај који је утицао на развој „Српског покрета отпора“ био је политички конфликт унутар СК Србије. Промена устава 1974. године је потресла српску интелектуалну и ширу јавност. Према Уставу Југославије из 1974. године Србија је била једина савезна република чије су покрајине Војводина и Косово имале степен аутономности да Србија није имала право регулисања њиховог положаја (Рибић 2009: 188–189). Војводина и Косово су имале „право вета на промену Устава Србије, као и део законодавних, управних и судских функција“ (Рибић 2008: 233). То је значило да су политички лидери СК Косова могли самостално да се баве економским, политичким и социјалним питањима на КиМ који су утицали на положај српске националне заједнице. С друге стране, СР Србија није могла да интервенише приликом дискриминација Срба на КиМ.

Међутим, у Савезу Комуниста Југославије је дошло до неслагања по питању положаја Срба на КиМ. Руководско СР Србије, на челу са Иваном Стамболићем, већ је започело промене на Уставу СР Србије (Ристановић 2020: 330). Међутим, Слободан Милошевић се издвојио и постао најутицајнији политичар који се интересовао за промену Устава 1987. године због свог радикалног приступа и захтевом да се ургентно реши проблем Срба, што је довело до обрачуна са фракцијом Ивана Стамболића (Рибић 2010: 202). СК Србије је тада ушао у процес „антибирокаратске револуције“ што је повезало Слободана Милошевића са „Српским покретом отпора“. Рибић је „антибирокаратску револуцију“ дефинисао као „обрачун унутар СК Србије, који се одиграо у периоду од 1987. до 1989. године, уз најширу мобилизацију грађана, и чији је резултат уставно уређење Србије“ (Рибић 2009: 185–186; Рибић 2010: 202). „Антибирокаратска револуција“ је прошла кроз две фазе које је обележио низ значајних догађаја. У овом раду издвојиће се један од значајних догађаја прве фазе, који је релевантант за каснији рад „Покрета“. Дакле, у првој фази се посебно издаваја долазак Слободана Милошевића у Косово Поље, када је Милошевић радикализовао „косовско питање“ и због захтева да се убрза решавање „косовског проблема“ обрачунао се са Иваном Стамболићем и његовим присталицама (Рибић 2010: 202). У другој фази је срушено „војвођанско, косовско и црногорско руководство 1988. и 1989. године“, а потом је започета „реинтеграција покрајина у политички, правни и економски поредак Србије“ (Рибић 2010: 202). Прва фаза „антибирокаратске револуције“ је значајна зато што је започела институционалне промене, довела је до сукоба политичких лидера и радикализацијом „косовског проблема“ Милошевић и присталице су постали савезници „Српског покрета отпора“.¹ У првој фази, дошло је до иступања припадника цивилног друштва као што

1 Важно је истаћи да се однос између активиста „Српског покрета отпора“ и политичких вођа СР Србије мењао, те косовско-метохијски активисти нису били у потпуности приклоњени Милошевићу, иако је Милошевић стекао велику популарност међу активистима и осталим грађанима. У јуну 1987. године косовско-метохијски активисти су послали заједничко писмо Ивану Стамболићу,

је Српска православна црква (Рибих 2010: 205). Милошевићев долазак на власт је учврстио национални дискурс, а то се уочило 25. јуна 1989, када је одржана прва литургија у Храму Св. Саве којој су присуствовали политички представници и представници СПЦ, а Наумовић истиче, прослављено је „ново јединство Цркве, Партије и Народа, уједињених пред националним задацима који следе“ (Наумовић 2009: 67; Рибих 2011: 105). На крају, 1989. године, ФР Србија је успоставила контролу над Косовом (Ристановић 2019: 524).

Биографија „Српског покрета отпора“: политика и идентитет

„Српски покрет отпора“ је настао као реакција на низ политичких дестабилизација, почевши од Устава из 1974. године, према коме је Скупштина КиМ добила аутономију са повећаним бројем чланова Албанаца, а све у јеку албанских демонстрација од 1981. године. Владисављевић сматра да се корени „Српског покрета отпора“ могу пронаћи 1985. године (Vladislavljević 2002: 771). Тада су се косовско-метохијски активисти обратили власти петицијом са 2011 потписа, те су „оптужили покрајинско руководство за ‘прећутну подршку присилном исељавању’ Срба с Косова и Метохије“. Иако власт није реаговала, петиција је настављена, тако да је у октобру 1986. године прикупљено 100.000 потписа (Рибих 2008: 234). С обзиром на то да су напади на Србе били непрекидни, након покушаја силовања српске девојчице 3. новембра 1986. године, српски активисти са КиМ су поново дошли у Београд тражећи сазивање ванредне седнице Скупштине СФРЈ (Рибих 2008: 234). Активисти су указали на проблем Устава, међутим, члан Представништва СФРЈ, Веселин Ђурановић, стао је на страну председника Покрајинског Комитета СК Косова Азема Власија (Рибих 2010: 203).

Друштво у Југославији је сазнало за ову мобилизацију тек 1985. године, када је покренута петиција са низом захтева који су могли да реформишу Устав (Рибих 2010: 204). Стога, у фебруару 1986. године 95 особа се окупило испред Савезне скупштине у Београду како би разговарали са високим функционерима о свим захтевима и жалбама. Међутим, држава је ухапсила једног од вођа протеста, што је изазвало још веће протесте те је Иван Стамболић дошао у Косово Поље, али није успео да угаси протест, без обзира на то што је вођа протеста већ био пуштен на слободу. Мобилизација је добила нове размере, после којих су успели да се састану са политичким лидерима на још једном састанку. Међутим, Владисављевић истиче да је Владу „потресло“ масовно протестно напуштање домова косовских Срба, који су 1986. године 20. јуна одлучили да подигну кампове широм централне Србије. Полиција је брзо блокирала масовну групу људи која је корачала ка централној Србији, али су зато српским активистима одобрени састанци (Vladislavljević 2002: 772–773).

Чланови покрета су долазили из различитих друштвених група. Највећи број чланова су били обични грађани, међутим, „Покрет“ је имао чланове који су

председнику Председништва СР Србије, и Милошевићу, председнику Претпредседништва ЦК СР Србије, како би их позвали на политичко јединство упркос њиховим политичким несугласицама (Рибих 2023: 27; Hudelist 1989: 262–264). Рибих, такође, истиче да Милошевић није успоставио потпуну контролу над „Покретом“, него је „Покрет“ организовао више митинга без сагласности Милошевића (Рибих 2008: 238).

долазили из државних институција. У збирци изјава и интервјуа „Косово – (не)могућа мисија“ (Трајковић 2007), наводи се да је Момчило Трајковић првобитно био политичар и функционер СК Приштина пре него што је ушао у „Српски покрет отпора“. Међутим, иако је Момчило Трајковић као један од оснивача „Покрета“ започео свој активизам унутар институција, убрзо је изгубио положај функционера и постао је „опозиција“ Слободану Милошевићу. Такође, према Ристановићу, „Покрет“ је организовао састанке преко организација „Социјалистичког савеза радног народа“ и „Савеза комуниста“ у Косову Пољу, тако да је Косово Поље касније постало и центар „Српског покрета отпора“ (Ристановић 2020: 329–330).

„Српски покрет отпора“ је своје захтеве политички изнео у кључном документу „Петиција грађана КиМ“. Јовић је истакао да је српска политичка елита ово могла да доживи као ревизију Устава (Јовић 2003: 353; Рибих 2010: 205). Чланови „Покрета“ су захтевали гаранцију људских права, да се Косово и Војводина интегришу у Устав РС, да се санкционишу државни и остали службеници који нису реаговали на све облике насиља над Србима на КиМ, да се осуди и заустави „великоалбански шовинизам“, програм повратка Срба на КиМ и поништавање купопродајних уговора, да се изједначе српски и албански језици у институцијама, да се укину албански симболи, да се успоставе механизми против свих облика дискриминације на основу етничке припадности (на пример, запошљавање, каријерни развој) и да „у раду скупштина по нашим захтевима учествује делегација потписника ове петиције коју ми одредимо“ и друго („Peticija građana KiM 2016: 191–194“).

Иако су активности „Српског покрета отпора“ изазвале бројне реакције, а паралелно са њиховим деловањем одвијале су се и побуне Албанаца 1989. године (Vladislavljević 2002: 775), до промене је дошло 1987. године, када је Милошевић отишао у Косово Поље. Милошевићев потез је наишао на критике унутар партије, али је стекао популарност међу грађанима. Како је Милошевић био први политички вођа који је одлучио да убрзано реши проблем Срба на КиМ, то је био преокрет за „Покрет“, зато што су до тада били под тензијама, а од 1987. године држава је постала савезник (Vladislavljević 2002: 774). Испред Дома културе чекало га је 300 делегата (Рибих 2010: 212–213). Када је на скупу дошло до сукоба између полиције и демонстраната, Милошевић је гласно рекао: „Нико не сме да вас бије! Овај народ нико не сме да бије!“ Потом је настављен збор, а на крају је Милошевић дао незванични легитимитет „Покрету“. То „савезништво“ је, у ствари, било заштита од покрајинских репресивних мера (Рибих 2010: 213).

„СРПСКИ ПОКРЕТ ОТПОРА“ ИЗМЕЂУ ДРУШТВЕНОГ ПОКРЕТА И НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Друштвени покрети су реакција на свакодневне праксе доминације над одређеном групом људи која жели да промени друштвени систем (Escobar 1992: 420). Међутим, због потчињености и неравномерног односа моћи, друштвени покрети су углавном маргинализовани део друштва који нема приступ институцијама, и зато се боре за нове политичке, економске и културне оквире (Escobar 1992: 397). „Српски покрет отпора“ је био слабо видљив у југословенској јавности све

до 1985. године, а један од разлога је у томе што је настао у ограниченом простору и у свакодневном животу, а угњетавала их је политичка елита која није била под контролом СК Србије. „Српски покрет отпора“ није имао финансијске ресурсе, тако да је његова снага почивала на мобилизацији грађана који су били на ивици егзистенције. Такође, важно је што „друштвени покрети најављују друштву да постоји фундаментални егзистенцијални проблем у њиховом окружењу и они су нека врста новог медија“ (Escobar 1992: 407; Melucci 1985). Стога, за „Српски покрет отпора“ се може рећи да је најавио идеолошки преокрет у политици Југославије и увођење националног дискурса.

С друге стране, „Српски покрет отпора“ није само реаговао на егзистенцијалне проблеме и мобилисао масу која је вршила притисак на државу, него је артикулисао политичке захтеве као политички актер и покушао да надгледа рад институција. Због тога се сматра да је стекао одлике и невладиних организација.

Невладине организације се скраћено дефинишу као

„све непартијске формално организоване и регистроване скупине појединаца који учествују у јавном и политичком животу и баве се питањима за која је званично надлежан државни систем. Као политички актери конституишу политички однос са државом који може бити вишесмеран (ниво моћи у доношењу политичких одлука), док, с друге стране, конституишу однос са грађанима (ниво моћи комуникације и посредовања између грађана)“ (видети стр. 146).

Помоћу ове дефиниције се степен блискости са невладином организацијом одређује на основу три фактора. Први фактор је трансформација покрета из спонтаног скупа грађана у организовано ванпартијско политичко тело које се бави државним питањима. Други фактор је однос између државе и „Српског покрета отпора“ у вези са моћи доношења политичких одлука у склопу институција. Трећи фактор је посредовање „Српског покрета отпора“ између државе и грађана у виду тадашње угрожености српског националног идентитета.

Према првом фактору, да би се изградио ванпартијски политички актер неопходна је група лидера, политички програм и рад са институцијама. Невладине организације се одликују по томе што су активни чиниоци социополитичких процеса (Bernal-Grewal 2014: 2; Fischer 1997: 441–442). „Покрет“ је настао 1981. године, када се мала група људи окупљала, међутим, политичко тело су почели да граде 1985. године, када су власти изнеле петицију са 2011 потписа, а потом 100.000 потписа (Рибић 2008: 234). Да би се петиција ове размере прикупила, била је неопходна група „лидера“ која је организује. Мирослав Шолевић, један од главних организатора митинга, навео је да се након низа „форума“ „Покрет“ „конституисао“ 1985. године (Vreme, 18. 9. 1999). У интервјуу са Момчилом Трајковићем сличан став је потврђен те је „Српски покрет отпора“ имао стабилну групу људи, међу којима су били јавни функционери, и која је била задужена за организовање догађаја, али и велику подршку друштва која се видела приликом мобилизације грађана. Када су у питању чланови „Покрета“, важно је истаћи да су у „класичним“ друштвеним покретима чланови маргинализовани. Међутим, интервју са Момчилом Трајковићем је показао да чланови могу да дођу из самих институција, тако да је Трајковић

изјавио да је настанак „Покрета“ „фронт борбе за рушење једног система“ и да је ово питање представио унутар институција као јавни функционер (Јањић 2007: 8; Трајковић 2007). Додатно, „Српски покрет отпора“ је добио и подршку интелектуалне елите попут Добрице Ћосића и СПЦ (Рибић 2010: 205).² То је омогућило друштвену видљивост „Покрету“.

У Петицији грађана КиМ „Српски покрет отпора“ је изнео политички програм користећи политички вокабулар. Да би се ови захтеви поставили и тражила решења, чланови покрета су морали формално и систематично да идентификују све видове дискриминације, уоче њихове кривичне основе и усмере се на институције које би ове захтеве могле да усвоје. Овакво деловање „Покрета“ указује да он више не врши притисак на државу мобилизацијом масе, него добија позицију политичког актера. Како Марина Благојевић наводи, могу се издвојити три облика дискриминације: неформална и директна, идеолошка и институционална (Blagojević 2002: 279–284; Blagojević 2008: 109–111; Рибић 2010: 205). На примеру Петиције, први облик дискриминације је укључио све врсте физичких напада. Идеолошка дискриминација је уочена у неједнаком опхођењу према Србима и неједнаком медијском приказивању политичког стања на КиМ, и, институционална дискриминација се спроводила, на пример, кроз нереаговања косовских институција на кршења права Срба. Како би „Српски покрет отпора“ решио овај проблем, директно се окренуо Скупштини СФРЈ у Београду и у наредним годинама је политичким лидерима СК Србије износио своје политичке захтеве (Рибић 2008: 234). Сматра се да је овим путем „Српски покрет отпора“ најавио облик политичке партиципације у којој непартијска тела могу да се баве државним питањима.

Према фактору блискости са државом и степену односа моћи у сарадњи, постоји шест типова односа између цивилног друштва и државе, према коме цивилно друштво може бити одвојено од државе, против државе, као подршка држави, у дијалогу са државом, у партнерству и изнад државе (Chambers–Kopstein 2006: 364). С друге стране, друштвени покрети се боре против системског уређења. „Српски покрет отпора“ је мењао односе са државом. „Српски покрет отпора“ није био „против“ државе и циљ је био формирање односа дијалога са државом. Како нису били задовољни радом СК Косова, покушали су да успоставе сарадњу са СК Србије. То су пре свега чинили преко демонстрација и митинга да им се одобре састанци са лидерима. Иако је долазило до окршаја са полицијом, главни циљ је остајао дијалог са државом. Са Иваном Стамболићем није успостављен плодноносан дијалог и могућност за сарадњу, па је „Српски покрет отпора“ морао да се служи стратегијом мобилизације. Међутим, за време доласка Слободана Милошевића у Косово Поље, тај однос је промењен. Прво, интересовање Милошевића за питања Срба на КиМ је омогућило „дијалог“ са државом, затим, „подршку“ државе у захтевима изнетим у Петицији (које Стамболић није усвојио), и на крају, сарадњу са државом која је гарантовала безбедност Срба на КиМ. Међутим, Рибић је истакао да је Слободан Милошевић покушао да инструментализује масовне мобилизације Срба

2 Ристановић истиче да су се на састанцима окупљали чланови „Социјалистичког савеза радног народа“ и „Савеза комуниста“ у Косову Пољу (2020: 329–330).

у сврхе иступања у јавност као националног лидера. Због тога су касније организовани митинзи упркос плановима Слободана Милошевића (Рибих 2008: 238). Ипак, оно што је значајно у односу са Слободаном Милошевићем јесте легитимација „Српског покрета отпора“ као ванпартијског политичког актера. Ако се „Покрет“ упоређи са невладиним организацијама, невладине организације су самоиницијативно организоване и за њихово деловање је неопходна легитимација/подршка од стране утицајних политичких и друштвених тела (Стјефановић 2022). Повезивање „Српског покрета отпора“ са политичком и интелектуалном елитом Србије могло је оснажити политички значај демонстраната.

Како је „Српски покрет отпора“ политички ојачао, чланови су добили могућност за кључни захтев, а то је да у Скупштини учествује и њихова делегација (Peticija građana KiM 2016: 191–194). На овај начин се покренуло питање учешћа друштвених покрета у креирању политика, уместо да краткотрајно изврше притисак на „државу“ како би се решила егзистенцијална криза на КиМ. Стога, сматра се да је „Српски покрет отпора“ „најавио“ невладине организације које у савременој Србији пишу јавне политике, помоћу којих могу да утичу на државне одлуке и надгледају људска права.

Када је у питању однос између „Српског покрета отпора“ са грађанима Косова и Метохије, али и шире Србије, „Покрет“ може да се посматра као медијатор зато што су лидери „Покрета“ износили колективне захтеве Срба са КиМ, које је дискриминисала Скупштина покрајине Косова. „Покрет“ је подигао свест о угрожености српског националног идентитета и тако добио подршку шире српске јавности за коју је „Косово“ било и симбол. Треба истаћи да је „Српски покрет отпора“ подстакао активно грађанство које је основа цивилног друштва и погон савремених НВО.

На крају, у раду се сматра да „Српски покрет отпора“ има лиминалну позицију у друштву зато што поседује одлике друштвеног покрета који се бори за егзистенцијални опстанак, али и невладиних организација које се баве људским правима и имају дугорочне програме. Положај је лиминалан зато што држава није институционално препознала удружења која би могла бити ванпартијски политички актери који би учествовали у креирању нових политика. Кризе су могле да реше само муњевити друштвени покрети. Стога, „Српски покрет отпора“ је првобитно почивао на принципима друштвеног покрета, али је акцијама до краја осамдесетих година добио облик политичког тела сличног невладиним организацијама.

ЗАКЉУЧАК

„Српски покрет отпора“ је био један од најзначајнијих друштвених покрета у СФРЈ и допринео је реорганизацији политичког система СФРЈ. Механизми покрета, осећај потчињености српске заједнице и моћ мобилизације представљају карактеристике једног друштвеног покрета. Међутим, овај покрет може да се посматра и као алтернатива за невладину организацију, која је антиципирала невладин сектор у Србији од деведесетих година. Бројне савремене организације и даље се баве положајем Срба на КиМ, али у другом контексту.

„Српски покрет отпора“ се показао близак невладиним организацијама зато што се однос са државом мењао у складу са ситуацијом и поједини чланови су дошли из политичких институција. Иако у називу носи реч „отпор“, „Српски покрет отпора“ је овај израз користио у најтежим ситуацијама, када нису добијали одговор од јавних функционера, али су своје жалбе и захтеве износили кроз дијалог са институцијама. Мобилизација грађана може да се посматра као „побуна“ или „отпор“ систему, али у овом случају може да послужи и као легитимација једне организације која у тренутку настанка није имала ресурсе да се представи као политички актер. Предмет којим се „Српски покрет отпора“ бавио представља рад невладиних организација специјализованих за људска права и правну подршку угрожених грађана. Стога, у савременим контекстуалним условима „Српски покрет отпора“ би могао да се посматра као не-ваљана организација.

ИЗВОРИ

- Државни архив Републике Србије. *Централни комитет Савеза комуниста Србије*. Преузето: Децембар 2024.
- Vreme br. 454. 18. 9. 1999. „Intervju sa Miroslavom Šolevićem.“ <https://web.archive.org/web/20100105180309/http://www.vreme.com/arhiva_html/454/11.html>. [21. 3. 2025].

ЛИТЕРАТУРА

- Bernal–Grewal 2014: Victoria Bernal – Inderpal Grewal. „The NGO form: Feminist struggles, States, and Neoliberalism“. In: *Theorizing NGOs*, ed. Victoria Bernal and Inderpal Grewal. Durham. London: Duke University Press.
- Barnstein 2005: Mary Barnstein. „Identity Politics“. *Review of Sociology*. Vol 31 (2005), 47–74.
- Blagojević 2002: Marina Blagojević. „Iseljavanje Srba sa Kosova: trauma i/ili katarza“. U *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (I deo)*. Ur. Nebojša Popov. Beograd: Samizdat B92, 265–298.
- Blagojević 2008: Marina Blagojević. „Milošević i Kosovo: spirala zla“. U *Slobodan Milošević: put ka vlasti*. Ur. Momčilo Pavlović, Dejan Jović i Vladimir Petrović. Beograd: Institut za savremenu istoriju; Beograd – University of Stirling, 98–117.
- Vladislavjević 2002: Nebojša Vladislavjević. „Nationalism, Social Movement Theory and the Grass Roots Movement of Kosovo Serbs, 1985–1988“. *Europe–Asia Studies* 54, 771–790.
- Вуковић 2015: Ана С. Вуковић. „Цивилно друштво и женске невладине организације у Србији“. *Зборник радова Филозофског факултета*, год. 45, св. 2. Ур. Звездан Арсић. Приштина: Филозофски факултет, 335–358.
- Edwards 2011: Michael Edwards. „Introduction: Civil Society and the Geometry of Human Relations“. In *The Oxford Handbook of Civil Society*, ed. by Michael Edwards. Oxford University Press, 3–14.
- Escobar 1992: Arturo Escobar. Culture, Practice and Politics: Anthropology and the study of social movements. *Critique of Anthropology* 12, 395–432.
- Јањић 2007: Душан Јањић. „Књига хроничара и актера: Косовско искуство Момчила Трајковића“. *Косово (не)могућа мисија*. Ур. Момчило Трајковић, Београд – Приштина: Центар за дијалог и помирење, 7–12.
- Jović 2003: Dejan Jović. *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad četvrtе Jugoslavije (1974–1990)*. Zagreb: Prometej – Samizdat B92.
- Naumović 1996: Slobodan Naumović. „Od ideje obnove do prakse upotrebe: ogled o odnosu politike i tradicije na primeru savremene Srbije“. U *Od mita do folka*. Ur. Predrag Palavestra. Kragujevac: Liceum, 109–145.

- „Peticiја 2016 грађана KiM“ 2009. U *Antibirokratska revolucija (1987–1989)*. Ur. Bojana Lekić, Zoran Pavić i Slaviša Lekić. Beograd: Statusteam – Službeni glasnik, 191–194.
- Рибих 2008: Владимир Рибих. „Неформална политичка мобилизација и нестрпљиви национализам на Косову и Метохији“. *Етноантрополошки проблеми*, год. 3, св. 1, 229–242.
- Рибих 2009: Владимир Рибих. „Уставне промене и државно јединство у реторици 'Антибиро-кратске револуције' у Србији“. *Етноантрополошки проблеми*, год. 4, св. 1, 185–212.
- Рибих 2010: Владимир Рибих. „Политичка мобилизација српских комуниста у првој фази 'Анти-биро-кратске револуције'“. *Етноантрополошки проблеми*, год. 5, св. 2, 201–226.
- Рибих 2011: Владимир Рибих. „Постанак националног лидера. Политичка мобилизације српских комуниста у другој фази 'Антибиро-кратске револуције'“. *Антропологија* 11, св. 1, 85–115.
- Рибих 2023: Владимир Рибих. *Политичка мобилизација у Србији од 1987. до 1992. године*. Београд: Архипелаг.
- Ристановић 2019: Петар Р. Ристановић. *Косовско ишћање 1974–1989*. Београд: Прометеј.
- Ристановић 2020: Петар Р. Ристановић. „Одлазак Ивана Стамболића у Косово Поље 6. априла 1986. године“. *Башићина*, вол. 30, св. 52, 329–350.
- Стјепановић 2022: Милица Стјепановић. „Улога друштвеног капитала у политичкој комуника-цији невладиних организација путем нових медија“. *Етнолошко-антрополошке свеске* 22, 139–160.
- Трајковић 2007: Момчило Трајковић. *Косово (не)могућа мисија*. Београд–Приштина: Центар за дијалог и помирење.
- Fisher 1997: William F. Fisher. „Doing Good? The Politics and Antipolitics of NGO Practices“. *Annual Reviews Anthropology*, vol. 26.
- Hudelist 1989: Darko Hudelist. *Kosovo. Bitka bez iluzija*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.

Milica S. STJEPANOVIĆ KORNILOVA

THE LIMINAL POSITION OF THE SOCIAL MOVEMENT
„SERBIAN RESISTANCE MOVEMENT“ IN THE SFRY AS AN ANTICIPATOR
OF A NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS

SUMMARY

The paper explores the sociopolitical position of the „Serbian Resistance Movement“ (1981–1989) as a liminal body between a social movement and an NGO. The paper first analyzes whether social movements in the SFRY could have been an alternative to NGOs that were politically active in „Western countries“ and how this movement became a politically active body. Then, the question arises whether the „Serbian Resistance Movement“ will anticipate the emergence of NGOs in Serbia that, after the collapse of the SFRY, deal with the position of Serbs in Kosovo and Metohija and the region and strive to solve problems that are officially within the jurisdiction of the state. The analysis shows that the „Serbian Resistance Movement“ adopted the characteristics of an NGO, but used the strategies of social movements because the term „non-governmental organization“ was not used in socialism and the leaders of the movement did not have a legitimate basis for political engagement parallel to the state as a non-party body.

Keywords: social movements, NGOs, nationalism, „Serbian Resistance Movement“.